

Van sloten en sleutels.

Een antiek hangslot, door mr. W.W. Wichers Wierdsma te Domburg aan het Friesch Museum ten geschenke aangeboden, was voor mij een aanleiding om de oude sloten en sleutels, die ons Museum bezit en die welke ik zelf in den loop der jaren heb bijeengebracht, weer eens te bezien en te vergelijken.

Het onderwerp was mij niet geheel vreemd, want reeds een 30 jaar geleden kocht ik mijn eersten sleutel in een antiquairswinkeltje in een klein Fransch plaatsje en sindsdien maakte ik van tijd tot tijd in binnen- en buitenlandsche musea en bibliotheken op reis af en toe schetsjes en aantekeningen van en over oude sleutels.

Het praatje, dat ik er nu over ga houden, is dus eigenlijk 't resultaat van velerlei, min of meer toevallig, snuffelen en speuren.

Sloten en sleutels zijn haast even oud als de menschelijke beschaving, zeker even oud als het menschelijk eigendoms- en bezitrecht.

De oudste voorbeelden zijn ons bekend uit Mesopotamië en Egypte en de sleutels en sloten, waarvan in het oude testament herhaaldelijk sprake is, hebben de Oude Israëlieten waarschijnlijk van deze buurvolkeren overgenomen.

De oudste sleutels zijn hefsleutels, waarmede een of meer zich in het slot bevindende pallen of wiggen moesten worden opgeheven. Wordt de hefsleutel weer uit het slot verwijderd, dan wordt dit door de natuurlijke zwaartekracht van zelf weer gesloten. Deze oude sloten waren van hout. Naast hefsleutels kwamen ook steeksleutels voor, die in vorm en toepassing gelijken op de loopers, door de smeden op eerlijke manier, door de inbrekers op oneerlijke manier gebruikt.

Ook de zoogenaamde schuifslutels, waarvan middeleeuwsche exemplaren uit onzen bodem zijn gekomen, waren reeds in Romeinschen tijd bekend.

De natuurlijke zwaartekracht werd al spoedig door een tand-overbrenging of door de terugspringende kracht van een veer vervangen, want uit den Romeinschen tijd zijn ons al draaisleutels bekend. De primitieve houten sloten bleven echter in afgelegen streken zelfs tot in de voorgaande eeuw voor stallen en schuren in gebruik.

Dit behoeft ons volstrekt niet te verwonderen, want de meest moderne Lipssloten berusten op een zelfde principe als de oude Egyptische van ver voor onze jaartelling en een hier getoond 18e eeuwsch hangslot heeft een sleutel identiek aan bronzen vroeg middeleeuwsche sleutels uit onze terpen en soortgelijke gevonden in Romeinsche nederzettingen, terwijl ook het slot in den vorm van een visch, dat zich bevindt aan een sierkast in ons Prinsessehof en afkomstig uit Korea, hiermee geheel identiek is. Een voorbeeld van naar tijd en ruimte vrijwel onbeperkte verspreiding van een geheel gelijksoortig hangslot-type.

't Kan echter niet mijn bedoeling zijn om een beschouwing te geven over het mechanisme der sloten, want de verschillende baarden van de hier getoonde sleutels bewijzen wel, dat de afwisseling van slot-mechanismen vrijwel aan het oneindige grenst.

De sleutel op zichzelf was al spoedig een voorwerp waaraan religieuse, genealogische, symbolische en andere beteekenissen werden gegeven. In de Christelijke Kerk is de Apostel Petrus de bewaker van de hemelpoort, de sleuteldrager bij uitnemendheid, die oorspronkelijk met twee tot één saamgebonden sleutels gewapend, in later tijd veelal met één enkelen sleutel werd afgebeeld. Petrus kon wel de beschermheilige van de sleutelverzamelaars worden genoemd, want voor de

dateering der middeleeuwsche sleutelvormen zijn zijn kerkelijke beelden de voornaamste bron. Als opvolger van Petrus heeft de Paus ook twee sleutels in zijn wapen gekregen.

Ook vóór de Christelijke Kerk den sleutel als symbool aannam, had deze al een soortgelijke beteekenis bij de Romeinen, want Janus met zijn twee gezichten en Portunus worden afgebeeld met de beide sleutels waarmee zij de aardsche- en zeedeuren openden.

Daarvóór werd ook reeds de Grieksche godin Hekate met een sleutel, die toegang tot de onderwereld gaf, afgebeeld.

Als in zoovele andere gevallen heeft ook hier de Christelijke Kerk blijkbaar van het Grieksche of Romeinsche heidendom den sleutel als symbool overgenomen.

Een speciale soort sleutels van de Romeinen waren de vingerring-sleutels, waarbij het sleuteltje aan den vingerring verbonden, een waardigheidssteek van het hoofd van de familie was. Later werden deze sleutels vaak gedragen door de Romeinsche dames, die er hunne toilet- en juweelenkistjes mee konden afsluiten en openen.

Ook in de Germaansche wereld zien wij den sleutel verschijnen, zooals o.a. uit de terpvondsten blijkt. De zorg voor den sleutel werd hier al vroeg toevertrouwd aan de huisvrouw, die volgens een oude wet-text getrouwd was met slot en sleutel.

Uit de oude wet-texten van de vroege middeleeuwen kan worden afgeleid, dat de sleutels, die de huisvrouw aan den gordel droeg, twee in getal waren, iets wat ook met vondsten in vrouwen-graven moet overeenkomen.

De Friesche boerin is ook hierin de gewoonte van hare voorouders getrouw gebleven; ook zij is nog meestal degene, die den sleutel van het kabinet, de 18e- en 19e eeuwse navolging van de keeft uit de tijden der renaissance en van de kist uit de middeleeuwen, onder hare bewaring heeft.

't Is verwonderlijk hoe vaak sleutels in stedelijke en particuliere wapens voorkomen. De sleutel was hier blijkbaar een symbool van veiligheid en zekerheid. Waar deze wapens dikwijls gedateerd zijn, geven ze ons een aanwijzing over den tijd, waarin bepaalde sleutelvormen voorkomen.

In Nederland is de sleutelstad bij uitnemendheid Leiden, doch daarnaast hebben ook allerlei andere steden en gemeenten de gekruiste sleutels in hun wapen.

Een 18e eeuwse koperen windvaan, die hier getoond wordt met de gekruiste sleutels, laat ons dan ook het wapen van de gemeente Rauwerderhem zien.

In de 18e eeuw was de sleutel een teken van hoogwaardigheidsbekleeders. Bijzonder rijk uitgevoerd en zwaar verguld hadden deze zoogenaamde kamerheer-sleutels geen practische, alleen een symbolische beteekenis van de werkelijke of vermeende macht van dengeen die gerechtigd was ze bij passende gelegenheden op zijn statierok te dragen.

De hier getoonde sierlijk gesmede sleutel van niet minder dan 44 c.M. lengte is naar alle waarschijnlijkheid een uithangteeken van een 18e eeuwse slotemaker en smid. Als symbool van het beroep van den smid kwamen slot en sleutel dikwijls in aanmerking, zooals uit de hier getoonde gegraveerde koperen gilde-penning uit het rijke munt- en penningkabinet van het Friesch Genootschap blijkt. De penning is blijkens het opschrift van Gerhardus Neyeveen en vermeldt zijne qualiteit als „Stads grofsmid en slotmaker” en den datum 17 November 1780.

Wanneer wij de gebruikssleutels naar hun vorm en versiering willen dateeren is daarvoor vergelijking met dateerbare exemplaren of met gedateerde afbeeldingen op oude monumenten, beelden, prenten, schilderijen enzovoort de zekerste weg.

De vormen der Romeinsche sleutels zijn ons zeer goed bekend uit opgravingsvondsten in goed gedateerde vestingen als Vindonissa in Zwitserland, Newstead in Schotland enz., waarvan afteekeningen naar oorspronkelijke exemplaren hier getoond kunnen worden.

De meer eenvoudige dezer ijzeren en bronzen sleutels werden in de Frankische en Karolingische tijden geheel naar deze Romeinsche modellen gemaakt, zooals ijzeren sleutels te Dorestad gevonden, kunnen bewijzen. Ook de hier getoonde sleutels uit de Friesche terpen afkomstig en in ons museum bewaard, komen met de getoonde afbeeldingen overeen.

Een voor den leek niet direct als sleutel herkenbaar voorwerp met fraai versierd koperen handvat in den vorm van een hondenkop en een ijzeren krom gebogen steel, gevonden in de terp te Winsum, is blijkbaar een Romeinsche steeksleutel.

Op geheel gelijke wijze versierde Romeinsche sleutels bevinden zich o.a. in het Louvre te Parijs.

Naast de tot diep in de Middeleeuwen nog geregeld voorkomende Romeinsche sleuteltypen, zien wij in vroeg Christelijke kringen een geheel nieuw en afwijkend sleuteltype opkomen, dat als de oervorm van het tot voor kort algemeen in de Westersche beschaving gebruikte sleuteltype kan worden beschouwd.

De oudst bekende en meest beroemde, als het ware de stamvader van den Europeeschen sleutel, is die van den heiligen Servatius, die nog bewaard wordt in de schatkamer van de Sint Servatius-kerk te Maastricht.

Op gezag van den kannunik F. Bock uit Aken – die in 1873 den kerkschat deskundig beschreef – wordt gewoonlijk aangenomen, dat deze sleutel uit de 2e helft der 4e eeuw dateert. 't Is een van de Sint Pieter sleutels, waarin een ijzer-splinter van de ketenen waarmee de Apostel Petrus geboeid geweest is, is versmeed en die sinds het Pontificaat van Sint Sylvester (314-336) aan verdienstelijke geestelijken werden uitgereikt.

De eenige aan Bock bekende pendant van dezen Maastrichtschen sleutel is die van den heiligen Hubertus, welke te Luik bewaard wordt en die aan de 7e of 8e eeuw van onze jaartelling wordt toegeschreven.

Het type van deze sleutels heeft op de sleutelvormen uit de middeleeuwen een grooten invloed uitgeoefend.

Behalve op hier getoonde afbeeldingen van verschillende herkomst zou ik willen wijzen op den vergulden sleutel met het typische draagoog en het kruisteecken in den ring, gevonden waar eens het Grauwe Bagijnenklooster Engwird tusschen Rauwerd en Poppingawier heeft gestaan. Uit de vergelijking blijkt duidelijk, dat dit in het Friesch Museum aanwezige exemplaar reeds vrij dekadent is, zoodat het m.i. niet vroeger mag worden gedateerd dan 14e of 15e eeuwsch.

Ontegenzeggelijk de fraaiste sleutel, dien het Friesch Museum bezit, is die afkomstig uit het oudste der Friesche kloosters, Foswerd bij Ferwerd.

De prachtige Romaansche versiering en de rijkbewerkte baard van dit pronkstuk geven ons het recht dezen sleutel als 12e of 13e eeuwsch te dateren.

Dat deze sleutelvorm met den enorm langen en rijk bewerkten baard en uiterst korten steel een bepaald type vertegenwoordigt, blijkt uit verwante bronzen sleutels uit de terpen van Aalsum Lekkum en Oosthem. Deze groep behoort blijkbaar tot den tijd der Friesche kloosters, d.i. 12e tot 16e eeuw.

De beide laatstgenoemde vertoonen laat-Gothischen invloed en kunnen dus op zijn vroegst aan de 15e eeuw worden toegeschreven.

't Doet ons vreemd aan, dat deze kloostersleutels voor het meerendeel van brons zijn; een zacht metaal, waarmee zeker geen zware sloten geopend kunnen worden. De vraag dringt zich daarom op of de Foswerder sleutel ook een siersleutel met een religieuze beteekenis geweest kan zijn. Een bevestigend antwoord hierop meen ik te hebben gevonden in een vermelding in den inventaris van de kerk te Cambray uit 1359, van een verguld koperen sleutel voor zoodanig doel. Dit bewijs is nog meer overtuigend als wij bedenken, dat de zooeven genoemde sleutel uit het klooster Engwird ook verguld is. De meer eenvoudige bronzen sleutels zijn echter zeker gebruikssleutels geweest, waarschijnlijk voor kleinere kistjes en kastjes.

In den laat-middeleeuwschen tijd kwamen deze bronzen sleutels blijkbaar in onbruik. De ordonantie van de slotenmakers te Amiens uit 1372 verbiedt tenminste het maken van sleutels van geel koper, messing en ander metaal, dat gemakkelijk smelt. Alleen sleutels van goed ijzer en staal waren g[e]oorloofd.

De eenvoudige gebruikssleutels, vooral de grootere, waren zooals wij zagen van Romeinsche tijden af, reeds van ijzer.

In de vroege middeleeuwen zien wij deze eenvoudige ijzeren gebruikssleutels bepaalde vormen verkrijgen. Dikwijls zijn ze buitengewoon lang van steel en schiet deze steel, vaak ongewoon lang, nog voorbij den baard door.

De baard zelf is eerst vrij massief en vertoont slechts eenvoudige tandingen.

Gaandeweg zien wij de baarden gecompliceerder worden door meer ingewikkelde tandingen en kruisen en komt er dikwijls een diepe insnijding aan den onderkant van den baard voor, waardoor deze op typische wijze alleen nog maar steun vindt aan het bovineinde en het onderste deel van den steel naast den baard vrij komt.

Natuurlijk houden deze wijzigingen verband met veranderingen in de sloten, die ons minder bekend zijn, omdat wel vele sleutels, doch slechts weinig sloten behouden gebleven zijn.

Op 11e en 12 eeuwsche afbeeldingen ontbreekt het sleuteloog soms geheel of wordt gevormd door een gaatje in den steel. Hiernaast vond ik uit de 12e eeuw enkele sleutels met een klein rond oog, welk type blijkbaar zelfstandig naast andere vormen bleef bestaan, zooals 15e eeuwsche afbeeldingen bewijzen. Een in mijn bezit zijnde ijzeren geldkist met fraai bewerkt slot van omstreeks 1700 heeft nog een sleutel van dit eenvoudige type.

Een tweede type van sleuteloog is dat gevormd door den omgebogen steel; oorspronkelijk werd hierbij 't omgebogen uiteinde niet vastgesmeed, doch al spoedig wordt dit wel gedaan en dan is het type van het oog van onzen gewonen kamer- en kastsleutel ontstaan.

Een derde type heeft een uitgesproken karakter en wordt gevormd door een uit den steel voortkomende en met een van de hoeken daaraan verbonden ruit. De oudste mij bekende Nederlandsche afbeelding hiervan is de dubbelsleutel van Petrus op het tympanon van de vroegere Abdijkerk van Egmond, gedateerd tusschen pl.m. 1122 en 1132. Een afbeelding op een ivoren draagaltaartje te München geeft ons recht dit type reeds van de 11e eeuw af te dateren. Het komt op vele middeleeuwsche afbeeldingen voor en bleef ook in Gothische tijden in zwang. Op een der koorbanken in de Martini-kerk te Bolsward treft men dit type in een vrij primitieven vorm zelfs

omstreeks 1500 nog aan.

Ten slotte neemt als vierde type in de 15e en 16e eeuw het oog van den sleutel soms den vorm aan van een omgekeerd hart.

In Friesland zien wij dezen vorm o.a. op de in den buitenmuur van de kerk te Zweins geplaatsten grafsteen van Seerp van Adelen uit 1553.

De renaissance bracht in de 16e eeuw ook nieuwe versieringen voor den sleutel. Hierbij namen spoedig de Franche ontwerp-teekenaars en slotensmeden de leiding. In de tweede helft van de 16e en de eerste helft van de 17e eeuw ontstonden kunstwerkjes op dit gebied, die aan het ongehoofelijke grenzen.

Dat hiervan geen voorbeelden kunnen worden getoond is gemakkelijk te begrijpen, daar deze exemplaren buitengewoon duur zijn. Zoo heeft de z.g.n. Strozzi-sleutel uit de 2e helft der 16e eeuw, die thans in het Victoria en Albert Museum te Londen bewaard wordt, indertijd op een veiling £ 1200 of f 14,400 opgebracht. Deze sleutel met fijn en diep ingesneden z.g.n. kambaard en een oog gevormd door grotesken en andere figuren, heeft buitendien een zeer ouden stamboom, daar ze reeds is afgebeeld in het boek van Mathurin Jousse, gewijd aan de kunst van den slotenmaker en in 1627 uitgegeven.

Een 6-tal hier getoonde sleutels uit de 17e eeuw laat zien, dat in dit bloeitijdperk ook de eenvoudige gebruikssleutel buitengewoon sierlijk van vorm was. Een paar kleinere sleuteltjes met sierlijk bewerkte oogen vertegenwoordigen het type der Engelsche sleutels, die omstreeks 1700 in de mode kwamen en de Franche edelsmeedkunst te niet deden gaan.

Een serie geel koperen sleutels en sleutels met koperen oog en ijzeren steel en baard vertegenwoordigen een type, dat blijkbaar veel gebruikt werd in 18e eeuwse kisten en andere meubels. 't Zou zeer wel mogelijk kunnen zijn, dat deze bij de zindelijkheids- en poetsliefde van de Hollandsche vrouw uitstekend passende sleutels typisch voor ons land zijn. In het buitenland heb ik ze althans nooit aangetroffen. Een met den sleutel samenhangend gebruiksvoorwerp is de sleutelring, die vroeger aan een haak in den gordel gedragen werd.

Een van de drie hier getoonde gesmede ijzeren exemplaren is zeker nog verwant aan een 16e eeuwsch Fransch exemplaar.

't Is ook voor ons museum niet zonder belang op deze voorwerpen de aandacht te vestigen. In de 15e en 16e eeuw waren de haken dezer ringen dikwijls van gegoten koper of brons en hadden den vorm van een staand figuurtje. Een sierlijk exemplaartje hiervan met de afbeelding van een edelman in 16e eeuwsch costuum bewaard in het Friesch Museum, kan hier getoond worden. Geheel gelijksoortige gordelhaken dienden ook voor de op zij gedragen geld- en beugeltassen. In en vóór de 17e eeuw was de slotenmaker zeker ook degene, die de slotplaten maakte, welke de sleutelgaten in de kisten en andere meubels dikwijls bedekten. Waar deze echter weer verband houden met allerlei ander meubelbeslag is het beter dit onderwerp maar eens tot een volgenden keer uit te stellen.

Ik ben mijn praatje begonnen met een hangslot, ik wil met ditzelfde onderwerp mijne beschouwing ook eindigen.

Een enkel type hiervan heb ik al even besproken. De vormen hiervan en de wijze van sluiting zijn

ook veelzijdig. Langwerpige, driehoekige, ronde, met veer-, schroef-, moer- en tandsluiting zijn hier vertegenwoordigd.

Het hangslotje, dat het Friesch Museum van mr. Wichers Wierdsma cadeau kreeg, is vierkant met verdekt sleutelgat en heeft een door een sleuteltje te openen veersluiting. 't Is zeer eenvoudig, doch een bijzonderheid ervan is, dat er een merkwaardige traditie aan verbonden is.

De heer Wichers Wierdsma kocht het slotje in de tachtiger jaren van de vorige eeuw op een van de boek- en antiquiteiten-verkoopingen, die indertijd door den auctionaris Schwartz in een lokaal op de Voorstreek alhier gehouden werden. Later werd hem herhaalde malen door antiquairs een hoog bod voor dit slotje gedaan, speciaal omdat er de traditie aan was verbonden, dat het een werkstuk was van Lodewijk XVI, den Franschen koning, die in 1702 moest aftreden en van wien het bekend is, dat hij zich met het maken van sloten onledig hield.

De adelsbrief, die deze traditie zou kunnen bewijzen, is helaas niet bewaard gebleven. De Fransche lelie-vormige versiering, die op een der zijden is gegraveerd, is echter een aanwijzing, dat de traditie wel op waarheid gegrond zou kunnen zijn.

Het was in allen gevalle een goede gedachte van den schenker mij dit oude stukje slotenmakers-handwerk toe te vertrouwen om het in het Friesch Museum een veilige plaats te geven.

Aan mijne belofte om als contra-prestatie de koninklijke traditie van het hangslotje vast te leggen, heb ik op boven omschreven wijze voldaan.

April 1931.
NANNE OTTEMA.

N.B. Mochten smeden en bouwkundigen merkwaardige oude, van afbraak afkomstige, sloten en sleutels in een hoekje van hunne werkplaats hebben liggen, dan zou ik beleefd toezending aan mijn adres willen verzoeken. Het zouden voor onze museum-collecties merkwaardige exemplaren kunnen zijn.

N.O.

Illustraties:

Sleutels uit de terpen.

Links: van ijzer uit de terp te Aalsum. Daarnaast: Romeinsche steeksleutel met koperen handvat uit de terp te Winsum. Rechts: 3 bronzen hefsleutels vroegste middeleeuwen.

Kloostersleutels meest brons.

Van boven links af no. 1. Romaansche sleutel uit de Foswerder kloosterterp; no. 2. Romaansche hangslot-sleutel uit de kloosterterp van Mariëngaarde; no. 3 Vergulde sleutel uit het klooster Engwird bij Rauwerd, 14e à 15e eeuw; no. 4. 6 Gothische sleutels, respectievelijk uit Oosthem, Aalsum en Lekkum.

Middeleeuwse ijzeren sleutels.

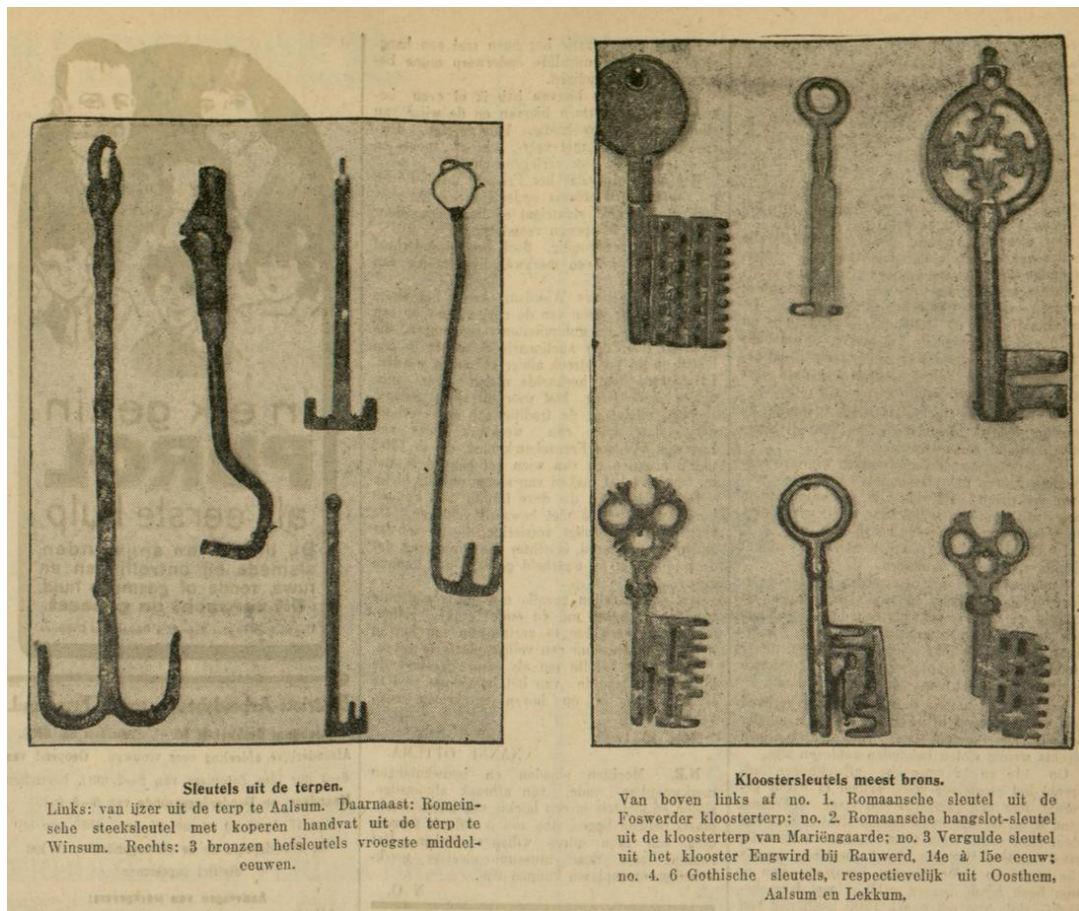
De bovenste 3: Romaansch, de middelste is een steeksleutel. De onderste 3: Gothisch.

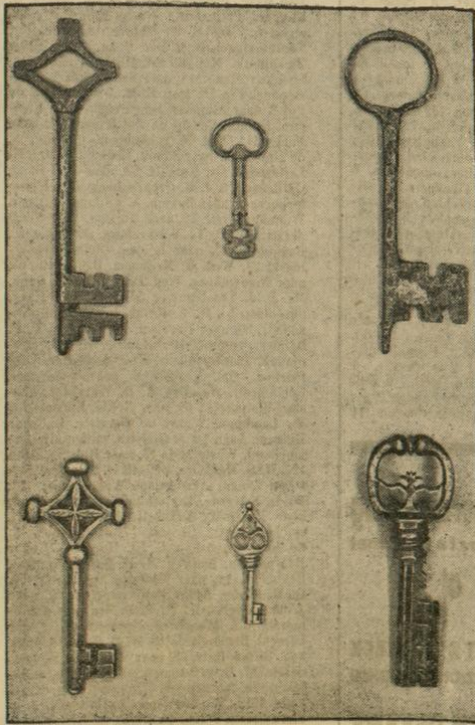
Kast- en kistsleutels, 17e en 18e eeuw.

De bovenste 3: 17e eeuwse Fransch of onder Franschen invloed. De onderste: links en rechts Engelsche kastsleutels, 1e helft 18e eeuw; middelste: koperen kastsleutel, Hollandsch. 18e eeuw

Leeuwarder Courant

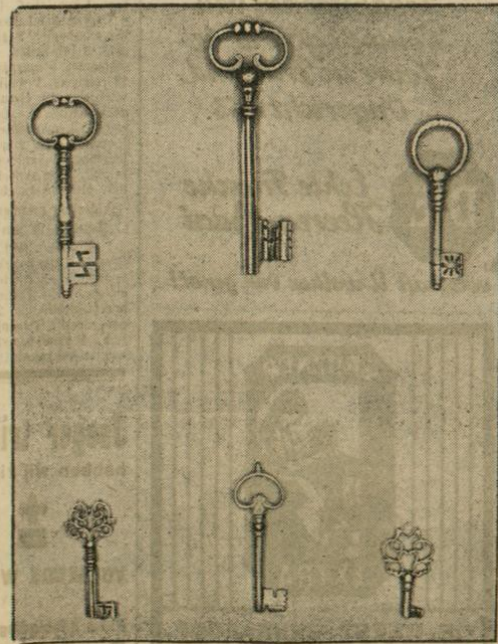
25-04-1931

Middeleeuwsche IJzeren sleutels.

De bovenste 3: Romaansch, de middelste is een steeksleutel.
De onderste 3: Gothisch.

Kast- en kistsleutels, 17e en 18e eeuw.

De bovenste 3: 17e eeuwse Fransche of onder Franschen invloed. De onderste: links en rechts Engelsche kastsleutels, 1e helft 18e eeuw; middelste: koperen kastsleutel, Hollandsch, 18e eeuw.